

Lesing og skriving på tvers av fag

Et pedagogisk utviklingsarbeid 2018 - 2020

NSFO

Nasjonalt senter for flerkulturell opplæring

Forord

I denne rapporten presenteres det pedagogiske utviklingsprosjektet «Lesing og skiving på tvers av fag» som ble initiert av Kompetanse Norge og gjennomført over en to-årsperiode fra høsten 2018. Prosjektet er knyttet til forsøket med modulstrukturerte læreplaner i forberedende voksenopplæring (FVO). Fire voksenopplæringsentre har deltatt i utviklingsarbeidet. Kompetanse Norge ga NAFO oppdraget å være fagmiljøet i prosjektet.

Rapporten redegjør for mål og innhold i prosjektet og gir en presentasjon av hvordan det ble gjennomført ved de ulike voksenopplæringene. Rapporten inneholder NAFOs vurderinger og drøfting av tiltakene i prosjektet. Den avrundes med noen anbefalinger for tverrfaglig arbeid med lesing og skiving i forberedende voksenopplæring, basert på erfaringer fra utviklingsarbeidet ved de fire voksenopplæringene.

Oslo, juni 2020

Else Ryen, Katarina S. Hundal, Sigridur Vilhjálmsdóttir, Vigdis Gløkken

NAFO (Nasjonalt senter for flerkulturell opplæring)

Innhold

Forord	1
Sammendrag	3
1. Bakgrunn og målet med utviklingsarbeidet	3
2. Voksenopplæringssettene i prosjektet	4
3. Organisering, veiledning og kompetanseheving	4
Kollektive læringsprosesser	4
Samarbeid mellom NAFO og voksenopplæringene	5
Oppfølging i prosjektperioden	5
4. Innhold i utviklingsarbeidet	5
Voksenperspektiv i lese- og skriveopplæringen	6
Lesing og skriving på tvers av fag	6
Andrespråksperspektiv i lese- og skriveopplæringen	7
5. Gjennomføring av prosjektet ved opplæringsstedene	7
Mål og tiltak i utviklingsarbeidet	7
Innhold og arbeidsmåter	8
Sjangerpedagogikk og sirkelen for undervisning og læring	8
6. Erfaringer og endring av praksis	10
Lærernes erfaringer med utviklingsarbeidet	10
Erfaringer og resultater for deltakere	11
Endring av praksis på lærernivå	11
Endring av praksis på organisasjonsnivå	12
7. Vurdering av måloppnåelse i prosjektet	13
Arbeidsmåter i lesing og skriving på tvers av fag	13
Tverrfaglig undervisning	13
Sirkelen for undervisning og læring	14
Bedring av deltakeres resultater	15
Erfaringsdeling og samarbeid	15
8. Anbefalinger	15
Og helt til slutt	16
Litteratur	17

Sammendrag

Rapporten «Lesing og skriving på tvers av fag. Et pedagogisk utviklingsarbeid 2018 – 2020» dreier seg om et utviklingsarbeid som ble initiert av Kompetanse Norge og gjennomført ved fire voksenopplæringscentre fra høsten 2018 til våren 2020. Formålet med utviklingsarbeidet har vært å få et bedre kunnskapsgrunnlag for valg av arbeidsmåter som kan være effektive for opplæring i lesing og skriving i fagene i forberedende voksenopplæring (FVO). Kompetanse Norge ga NAFO i oppdrag å være det eksterne fagmiljøet som skulle bistå voksenopplæringene med kompetanseheving og veiledning. Denne rapporten er skrevet av NAFO på bakgrunn av arbeidet ved sentrene og sluttrapportene deres.

I rapporten redegjøres det først for bakgrunn og mål for prosjektet. Deretter er det en kort presentasjon av de fire voksenopplæringene som har deltatt i prosjektet: Asker VO, Helsefyr VO, Levanger VO og Vikna VO. I invitasjonen til å delta stod det at innholdet i prosjektet skulle være lesing og skriving på tvers av fag. Prosjektet skulle ha et andrespråksperspektiv i lese- og skriveopplæringen, og innholdet skulle være tilpasset voksne deltakere. Disse punktene blir utdypet i kapittel 4 i denne rapporten. Kapittel 5 forteller om opplæringsstedenes arbeid med prosjektet. Det handler om ulike tiltak og valg av arbeidsmåter. Alle de fire voksenopplæringene har tatt i bruk den didaktiske modellen som omtales som sirkelen for undervisning og læring. Kapitlet inneholder derfor også en presentasjon av modellen og teori knyttet til sjangerpedagogikk. Neste kapittel tar for seg erfaringer med bruk av ulike arbeidsmåter og lærernes observasjoner av deltakernes utbytte av prosjektet. I kapitlet omtales også endringer av praksis både blant lærerne og ved selve voksenopplæringssentrene. I siste del av rapporten vurderes arbeidet opp mot målene for prosjektet. Med bakgrunn i erfaringer og anbefalinger fra de fire opplæringsstedene avrundes rapporten med noen råd for lese- og skriveopplæring på tvers av fag der bruk av sirkelen for undervisning og læring samt tid til samarbeid og refleksjon står sentralt.

1. Bakgrunn og målet med utviklingsarbeidet

Som en del av forsøket med modulstrukturerte læreplaner i forberedende voksenopplæring (FVO) initierte Kompetanse Norge et pedagogisk utviklingsarbeid knyttet til lesing og skriving på tvers av fag. Formålet med utviklingsarbeidet var å målrette og effektivisere lese- og skriveopplæring i fagene. Opplæringen skulle tilpasses voksne deltakere fra språklige minoriteter og deres behov, og alle lærere skulle undervise målrettet i lesing og skriving. I juni 2018 fikk skoler som deltar i FVO invitasjon til å søke deltakelse i utviklingsarbeidet med oppstart samme høst. I invitasjonen var det et uttalt mål at utviklingsarbeidet skulle ha overføringsverdi til de øvrige skolene i FVO og eventuelt til andre voksenopplæringscentre. De fire voksenopplæringene som søkte og fikk delta i utviklingsarbeidet, var Asker voksenopplæring, Helsefyr voksenopplæring, Levanger voksenopplæring og Vikna voksenopplæring. Voksenopplæringene skulle utarbeide lokale mål for prosjektet. NAFO skulle være eksternt fagmiljøet og følge opp arbeidet gjennom veiledning og tilbud om kompetanseheving.

2.Voksenopplæringssettene i prosjektet

Asker voksenopplæring i Viken fylke hadde på det tidspunktet de søkte, flere deltakere og flere ansatte enn tidligere. På avdelingen for grunnskole og de som deltar i FVO, hadde de 90 deltakere fordelt på alle fire modulene. Deltakerne har ulik skolebakgrunn og spredning i alder fra 16 – 40 år. Noe av bakgrunnen for at læringsstedet søkte om deltakelse i utviklingsarbeidet, var et behov for å ha et prosjekt som alle lærerne var sammen om. De ønsket å være et lærerkollegium som har god samarbeids- og delingskultur. Fokus på lesing og skriving på tvers av fag så de som svært nyttig i sitt arbeid.

Helsfyr voksenopplæring er ett av tre voksenopplæringssettene i Oslo som tilbyr grunnskoleopplæring for voksne. Helsfyr VO er et stort læringssted med over 2800 deltakere på ulike tilbud i løpet av et år. Målgruppa for dette pedagogiske prosjektet var minoritetsspråklige med lite skolebakgrunn som var deltakere på FVO, modul 1-4. Helsfyr VO ønsket spesielt å løfte deltakernes ferdigheter knyttet til skriftlig produksjon. For lærernes del var erfaringsdeling en viktig motivasjon for å søke om deltakelse i prosjektet.

Levanger voksenopplæring ligger i Trøndelag fylke. Senteret tilbyr både norskopplæring og grunnskole for voksne, der de deltar i FVO, på modul 1 til 4. Ved prosjektets slutt var det 60 deltakere på grunnskoleavdelingen, mens senteret til sammen har dobbelt så mange deltakere. Voksenopplæringen har etter hvert fått mange deltakere med lite eller ingen skolebakgrunn fra hjemlandet. Skolen er derfor opptatt av å ha fokus på å styrke lese- og skriveundervisning. De ville blant annet prøve ut og finne fram til ulike metoder som gjør deltakerne til bedre lesere og skrivere på tvers av fag. De ønsket også å komme fram til et system for deling av kunnskap som allerede finnes, og som utvikles i lærerkollegiet.

Vikna voksenopplæring ligger i Rørvik, nord i Trøndelag. Da prosjektet startet, var deltakertallet på ca. 50, men fra da og fram til prosjektets avslutning sank antallet til ca. 40. Det er et stort sprik i skolebakgrunn hos deltakerne, fra liten eller ingen skolebakgrunn til personer med høyskoleutdanning, men hovedtyngden av deltakerne har liten eller ingen skolebakgrunn. Skolen gir opplæring etter læreplanene i FVO, og det er deltakere innplassert i alle moduler, fra grunnmodul til modul 4. Vikna voksenopplæring ønsket å finne fram til en metode i lese- og skriveopplæringen der de kan ha mer fokus på å tilpasse opplæringen til hver enkelt deltaker. I tillegg ville de finne fram til metoder som gir en lese- og skriveopplæring som er helhetlig og gjenkjennelig på alle moduler.

3.Organisering, veiledning og kompetanseheving

Kollektive læringsprosesser

I invitasjonen til å delta i prosjektet ble organiseringen omtalt som skolebasert oppfølging gjennom kollektive læringsprosesser og erfarings- og kunnskapsbasert kompetanse og veiledning. Det var en forutsetning at prosjektet skulle involvere alle lærere som underviser innenfor prosjektet «Forberedende voksenopplæring» (FVO). Dessuten skulle arbeidsavtalen ved skolen gi rom for samarbeid og kollektiv læring, og minst to timer annenhver uke skulle settes av til

utviklingsarbeid. Skolene forpliktet seg også til å dele erfaringer med hverandre og med andre voksenopplæringer. Det lokale utviklingsarbeidet skulle ledes av en gruppe bestående av ledere og lærere. Denne prosjektgruppa skulle samarbeide med et eksternt fagmiljø.

Samarbeid mellom NAFO og voksenopplæringene

Kompetanse Norge ga NAFO oppdraget med å lede utviklingsprosjektet «Lesing og skriving på tvers av fag». NAFO skulle bistå de fire utvalgte opplæringsstedene i arbeidet med å utvikle og etablere gode arbeidsmåter for opplæring i lesing og skriving på tvers av fag. I tillegg het det i oppdragsbrevet at NAFO skulle bistå Kompetanse Norge «i utvikling av modell for kollektiv læring i utvikling av god praksis med eksplisitt undervisning i lesing og skriving på tvers av fag». Dette innebar at NAFO skulle veilede de fire utvalgte voksenopplæringene, bistå med kompetanseheving og på bakgrunn av erfaringer med utviklingsarbeidet anbefale gode arbeidsmåter for andre opplæringssteder.

Fire opplæringssteder, forskjellige med hensyn til blant annet størrelse og organisering, ville mest sannsynlig ha ulike behov for kompetanseheving og veiledning. NAFO ønsket derfor ikke å binde kompetansehevingen til en spesiell metodikk, men i samarbeid med voksenopplæringene og med respekt for deres kunnskaper og erfaringer definere fokusområder og konkrete tiltak som skulle settes i verk.

Oppfølging i prosjektperioden

Etter en felles oppstart i september 2018, sendte voksenopplæringene inn sine prosjektbeskrivelser, etter en mal utarbeidet av NAFO. Disse var utgangspunkt for NAFOs besøk ved sentrene samme høst. De fire sentrene beskrev mål og tiltak for prosjektet og hva de ønsket av veiledning og kompetanseheving. Samtidig startet opplæringsstedene med sitt utviklingsarbeid. Våren 2019 var det tid for å prøve ut ulike arbeidsmåter, planlegge det videre arbeidet og sørge for faglig påfyll. Høsten 2019 møttes alle fire opplæringsstedene til en felles fagdag der de på forhånd hadde laget en presentasjon av prosjektene sine og en poster som ble benyttet til en postervandring. Dette innebar at hver voksenopplæring fikk satt fokus på sitt arbeid med utviklingsarbeidet. De fikk tilbakemelding fra de andre skolene, og dermed både ga og fikk de inspirasjon til videre arbeid. Deretter var det tid for å justere arbeidet med prosjektet. NAFO hadde oppfølgingsamtaler og veiledning med opplæringsstedene. Planlagt kompetanseheving våren 2020 måtte dessverre utgå på grunn av koronasituasjonen.

4. Innhold i utviklingsarbeidet

Voksne i forberedende voksenopplæring (FVO), skal i løpet av relativt kort tid både tilegne seg norskspråklige ferdigheter og kunnskaper i en rekke fag. Det er derfor særdeles viktig at opplæringen i både grunnleggende ferdigheter, muntlig og skriftlig, og i fag er effektiv, målrettet og tilpasset den enkelte. I invitasjonen fra Kompetanse Norge til å delta til i prosjektet, ble det angitt at prosjektet skulle ha følgende innhold:

- Voksenperspektiv i lese- og skriveopplæringen

- Lesing og skriving på tvers av fag
- Andrespråksperspektiv i lese- og skriveopplæringen

I det følgende vil vi gi en utdyping av disse punktene.

Voksenperspektiv i lese -og skriveopplæringen

I all opplæring, i særlig grad for voksne, er det vesentlig å ta utgangspunkt i deltakerens erfaringer og medbrakte kompetanse, både den faglige og den språklige. Å lære et nytt språk er en sammensatt prosess som påvirkes av mange ulike faktorer, som skole- og utdanningsbakgrunn, læringsmiljø, alder og ikke minst motivasjon og muligheter til å bruke målspråket. Mange av deltakerne kan flere språk enn morsmålet før de begynner å lære norsk, noen har lært språkene i skolesammenheng, men andre har lært det gjennom samhandling og i uformelle lærings situasjoner.

Minoritetsspråklige voksne som deltar i FVO, er en sammensatt gruppe med ulike forutsetninger. Deltakerne har ulik kompetanse i lesing og skriving når de starter i voksenopplæringen, men alle har behov for opplæring i skriftlige ferdigheter på norsk for å være rustet til å forstå og skrive ulike tekster innen ulike fag og emner. I tillegg må deltakerne i FVO utvikle sine norskferdigheter parallelt med å tilegne seg fagspråk på norsk.

Opplæringen skal være tilpasset den voksne, og for å gi tilpasset opplæring trenger lærere å bli kjent med deltakerne og kjenne til bakgrunnen deres. Kjennskap til deltakernes forutsetninger kan ha konsekvenser for valg av arbeidsmåter i undervisningen. Det er viktig at lærere legger til rette for god og nødvendig støtte samtidig som de ikke har for lave forventninger til deltakerne.

Lesing og skriving på tvers av fag

Læreplanene i forsøket med FVO definerer fem grunnleggende ferdigheter for hvert enkelt fag. Disse fem ferdighetene som er felles for alle fag, er muntlige ferdigheter, skriftlige ferdigheter, leseferdigheter i tillegg til det å kunne regne og ha digitale ferdigheter i fagene. Deltakerne i FVO møter dermed forventning om utvikling av lese- og skriveferdighet i alle fag. Voksenopplæringene som var med i prosjektet, har arbeidet målrettet med å konkretisere og finne frem til arbeidsmåter som forsterker arbeidet med å jobbe med lesing og skriving på tvers av fag etter læreplanens intensjoner.

Lesing og skriving er grunnleggende ferdigheter som elever trenger for å lykkes i skolen og være aktive deltakere i samfunnet. Å kunne lese innebærer mer enn bare det å avkode og forstå innhold. Slik det er definert i Forsøkslæreplan (1.8.2017) under grunnleggende ferdigheter, innebærer det å kunne lese blant annet å kunne forstå, tolke og reflektere over innholdet og kunne forholde seg kritisk og selvstendig til tekster. Videre innebærer det å kunne tilegne seg kunnskap, kunne analysere, sortere, tolke og bearbeide informasjon. Spesielt for matematikk og naturfag er også å kunne forstå symbolspråk, lese tabeller, grafer og figurer for å nevne noe. Lesekompetanse innebærer å ha strategier for hvordan man møter ulike typer tekster. Det tar tid å oppnå en kompetanse som omfatter både tekniske leseferdigheter og en slik bred leseforståelse som læreplanen omtaler.

Skriving kan være spesielt krevende på et nytt språk, og særlig utfordrende for dem som har liten eller ingen skriveerfaring fra tidligere. For alle kan det være en utfordring å tilegne seg formelle krav til setningsoppbygging, morfologi og ortografi på et nytt språk. Alle fag og emner har dessuten sine særtrekk som det kreves at deltakere mestrer, og ofte må deltakere tilegne seg nye normer for oppbygging av tekster i ulike fag.

Andrespråksperspektiv i lese- og skriveopplæringen

I andrespråksdidaktikk er det viktig at deltakerne får muligheter til å dra nytte av tidligere språklige og kulturelle erfaringer i læringsprosessen. Arbeid med muntlige ferdigheter er sentralt for at deltakerne skal kunne forstå tale og selv kunne bruke språket i ulike sammenhenger. Arbeid med muntlige ferdigheter legger også grunnlag for arbeid med lesing og skrijving. Andrespråksopplæring omfatter også grunnleggende arbeid med ordforråd og begreper. Deltakerne i FVO har ulike skolebakgrunn. Noen har en del skolebakgrunn fra hjemlandet og er til dels kjent med fagene de møter i FVO. Denne gruppen kan ha gode ferdigheter i faget på morsmålet og kan nyttiggjøre seg ordbøker og andre hjelpemidler i lærings situasjonen. Andre har liten skolegang fra hjemlandet og vil i større grad ha behov for ord og begrepsopplæring knyttet til fagene. Læreplanene legger opp til en praktisk tilnærming til fagene der læreren kan bygge på deltakernes erfaringer.

Lese- og skriveopplæring må legges til rette ut fra deltakerens behov, enten det gjelder den første lese- og skriveopplæringen eller en videreutvikling av skriftspråklige ferdigheter. I møte med fagtekster må deltakerne forholde seg til ordforråd som i langt større grad er kontekstuavhengig og abstrakt, enn det de møter i dagligtale. Dette gjelder også når de skal formidle det de har lært i et fag. For mange voksne er nettopp prosessen fra det å bruke hverdagspråket for å forklare fagets innhold til det å tilegne seg og formidle det kontekstuavhengige fagspråket både muntlig og skriftlig på norsk, noe de trenger lærerens veiledning for å mestre. For å få til dette har deltakerne behov for eksplisitt opplæring der det legges til rette for at de får innsikt i egen språklæring og mulighet til å utvikle gode læringsstrategier.

5. Gjennomføring av prosjektet ved opplæringsstedene

På bakgrunn av rapporter og arbeid vi har fulgt ved de fire voksenopplæringsstedene, vil vi her gi en samlet beskrivelse av gjennomføringen i prosjektperioden.

Mål og tiltak i utviklingsarbeidet

Opplæringsstedene hadde noe ulike begrunnelser for å delta i prosjektet, men alle hadde et ønske om at de gjennom arbeid med lesing og skrijving på tvers av fag ville kunne øke deltakernes læringsutbytte. For å lykkes med det, var alle skolene opptatt av lærersamarbeid, erfaringsdeling og å skape en helhetlig opplæring.

I og med at opplæringsstedene er forskjellige, var også målene og tiltakene i utviklingsprosjektet noe ulike. Lærerne ved voksenopplæringen i Levanger ville i løpet av prosjektperioden prøve ut og evaluere ulike undervisningsopplegg for å komme fram til ulike metoder som kan gjøre deltakerne til

bedre lesere og skrivere på tvers av fag. De ønsket å utarbeide et eget lese- og skrivekompendium for skolen der de i løpet av prosjektperioden kunne samle opplegg godt egnet i arbeid på tvers av fag og på riktig språklig nivå. Et annet viktig mål for prosjektet var å se en nærmere sammenheng mellom læreplanene i de ulike fagene for å kunne planlegge og gjennomføre flere små og store tverrfaglige undervisningsopplegg.

Både Asker og Vikna voksenopplæring valgte tidlig i prosjektperioden å sette seg inn i og bruke den didaktiske modellen som omtales som sirkelen for undervisning og læring. (Se mer om dette nedenfor.) Alle gjorde seg kjent med modellen og forpliktet seg til å ta metodikken i bruk i sin undervisning. De mente at bruk av denne modellen for opplæring ville gi god mulighet for å hjelpe deltakerne til å få bedre lese- og skriveferdigheter, skape motivasjon og mestring. De var også interessert i å få bedre differensiering i gruppene. Lese- og skriveopplæringen på tvers av fag skulle være helhetlig og gjenkjennbar på alle moduler.

Oslo VO Helsfyr har i lengre tid hatt fokus på CLIL-metodikk (Content and Language Integrated Learning) der fagets innhold og språklæring blir arbeidet med under ett, og sammenhengen mellom innhold og språk står sentralt i undervisningen. Lærerne har derfor erfaring med å arbeide med lesing og skriving på tvers av fag. De ønsket i dette utviklingsprosjektet å se hvordan sirkelmodellen kan utnyttes i et CLIL-perspektiv. Lærerne valgte ulike fordypningsområder som de arbeidet målrettet med individuelt og i grupper både innad i fag og på tvers av fag. Med dette som utgangspunkt utarbeidet de undervisningsopplegg og ressurser i håp om å øke deltakernes lese og skriveferdighetene og med fokus på skriveferdigheter spesielt.

Innhold og arbeidsmåter

I utgangspunktet for utviklingsarbeidet lå det, som nevnt, noen føringer angående innhold. Arbeidet skulle dreie seg om lesing og skriving på tvers av fag, det skulle ha et andrespråksperspektiv og tilpasses voksne deltakere. Hvilke arbeidsmåter som skulle benyttes, var opp til de deltakende virksomhetene.

De fire voksenopplæringene har hatt ulike tilnærminger for å nå målene for prosjektarbeidet, men alle har på en eller annen måte arbeidet med sjangerpedagogikk og den didaktiske modellen som omtales som sirkelen for undervisning og læring. Alle har erfart at denne modellen er et godt verktøy i arbeidet med lesing og skriving på tvers av fag. Vi vil derfor gi en presentasjon av modellen, knyttet opp mot sjangerpedagogikk.

Sjangerpedagogikk og sirkelen for undervisning og læring

Sjangerpedagogikken ble utviklet på 1980-tallet av australske lærere og forskere for å gi minoritetsspråklige elever og elever med svak sosioøkonomisk bakgrunn bedre tilgang til skolens tekster og dermed større mulighet til å lykkes i utdanningen. Pedagogikken bygger på et sosiokulturelt læringssyn og et funksjonelt syn på språk (jf. f.eks. Johansson og Sandell Ring 2019.)

I sosiokulturell læringsteori ses språklæring, som all annen læring, som resultat av samhandling, og ved læring gjennom språk i bruk tilegnes ikke bare språk, men også kunnskaper om kultur og sosiale konvensjoner. Sentralt i sosiokulturell læringsteori er Vygotskys begrep «den nærmeste utviklingssonen» (Zone of Proximal Development), som defineres som avstanden mellom en persons

aktuelle ferdighetsnivå som selvstendig språkbruker og nivået for personens mulige utvikling. Dette nivået kan nås gjennom støtte fra for eksempel lærere eller mer kyndige medelever (Vygotsky 1978, jf. Svendsen 2018).

Sjangerpedagogikkens funksjonelle språksyn relaterer seg til lingvisten Michael Hallidays teorier om hvordan språk brukes for å formidle mening (Halliday 1978). Kulbrandstad (2018) peker på at det i tradisjonen etter Halliday snakkes om at det til ethvert fagområde finnes et faglig register. Register defineres av Halliday som «a set of meanings that are appropriate to a particular function of grammar, together with the words and structures which express this meaning» (Halliday 1978, s. 195). Ulike fag som for eksempel norsk, naturfag og matematikk vil ha ulike registre med særegne språktrekk og også med spesielle måter for å organisere tekster (Kulbrandstad 2018, s. 301).

Sentralt i sjangerpedagogikken er den didaktiske modellen, kalt "sirkelen for undervisning og læring". I modellen inndeles arbeid med språk og tekst i fire faser, med hovedfokus på utvikling av skriveferdigheter. Den første fasen dreier seg om tilegnelse av kunnskaper gjennom ulike læringsaktiviteter. I den andre leser elevene fagtekster, og det arbeides med dekonstruksjon av tekster. I tredje og fjerde fase fokuseres det på selve skrivearbeidet, først gjennom kollektivt arbeid før elevene som selvstendige skrivere, skal anvende de kunnskapene de har fått gjennom de tre første fasene.

Alle opplæringsstedene har, som nevnt tidligere, tatt i bruk sirkelmodellen, og den viste seg å fungere godt i arbeidet med lesing og skriving på tvers av fag. Vi vil derfor gå noe nærmere inn på de ulike fasene i modellen.

I den første fasen er det fokus på å bygge opp kunnskaper om det aktuelle temaet, og gjennom muntlige aktiviteter legges et grunnlag for videre arbeid med tekster og skriving. Elevaktivitet er sentralt i denne fasen, og gjennom idemyldring kan elevene bidra med spørsmål, ideer og stikkord. Elevenes aktiviteter kan gi lærer innsikt i om elevene har tidligere erfaringer og kunnskaper knyttet til temaet. Læring av relevante begreper og oppbygging av ordforråd står sentralt.

Arbeidet i denne fasen samsvarer godt med kjente arbeidsmåter i norsk skole og voksenopplæring. Dekonstruksjon av tekster som preger arbeidet i andre fase, er derimot en arbeidsform som er mindre kjent. I denne fasen skal elevene gjennom arbeid med modelltekster få kunnskaper om tekstkonvensjoner i ulike fag og hjelp til å skrive egne tekster. En modelltekst kan både være en autentisk tekst, en tekst skrevet av læreren eller en elevprodusert tekst. I arbeid med modelltekster dekonstrueres teksten ved at lærer og elever i fellesskap retter oppmerksomheten mot både formålet med teksten, innholdsmomenter, organisering av teksten og språklige kjennetegn. Denne tilnærmingen til tekst gir også elevene tilgang til et metaspråk, det vil si at de får et verktøy til å samtale om og analysere språk og tekst (jf. Håland 2018). Arbeidsmåten gir elevene kjennskap til ulike faglige registre (jf. ovenfor) og kan derfor også hjelpe dem til mer effektivt å tilegne seg og forstå det faglige innholdet når de leser ulike tekster.

I den tredje fasen anvendes kunnskaper og ferdigheter som elevene nå har tilegnet seg, og lærer og elever utformer tekster i fellesskap. Elevene kommer med forslag til innhold og formuleringer som kan brukes i teksten. Lærer og elever samtaler om de ulike innspillene, og spørsmål fra lærer kan få elevene til å reflektere over om ulike formuleringer er hensiktsmessige for å bygge opp teksten og få fram formålet med den. Arbeidet kan også ha perioder der elevene arbeider i mindre grupper, og de

kan også skrive ned forslag til formuleringer i grupper eller individuelt, som eventuelt kan brukes i den teksten klassen skriver i fellesskap.

I den siste fasen skal elevene med bakgrunn i de kunnskapene de har ervervet seg, skrive egne tekster. Men også i denne fasen vil det være aktuelt med støtte fra lærer med for eksempel forslag til omformuleringer, presiseringer og utfylling av innholdsmomenter. Det er dessuten viktig med etterarbeid. Elevene må få respons på de ferdige produktene sine gjennom formativ vurdering. I samlet klasse kan det være aktuelt å ta opp sentrale trekk i elevenes tekster. Det er også nyttig for elevene at de i fellesskap kan få drøfte problemer de har hatt med skrivingen.

6.Erfaringer og endring av praksis

Et relativt kortvarig pedagogisk utviklingsprosjekt gir ikke mulighet til å måle effekten av arbeidet som er gjort. Men et godt grunnlag for å vurdere om prosjektet har vært vellykket, er lærernes beskrivelser av sine erfaringer med arbeidet, deres beskrivelser av endringer i egen praksis og på organisasjonsnivå og deres vurderinger av deltakernes læringsutbytte. I det følgende vil vi legge fram noen av erfaringene og endringene av praksis som det er redegjort for i rapportene fra de fire voksenopplæringene.

Lærernes erfaringer med utviklingsarbeidet

Det er utstrakt oppfatning ved alle skolene at deltakerne hadde utbytte av å arbeide med lesing og skriving på tvers av fag. Ved å jobbe tverrfaglig, må deltakerne bruke det de lærer på ulike måter, og får dermed bedre utbytte av opplæringen. Ett eksempel er fra et læringssted der en gruppe jobbet med temaet global oppvarming i fagene engelsk, samfunnsfag og naturfag. «Dybdelæringen ga elevene bedre tid, flere repetisjoner og flere innfallsvinkler til temaene», skrev opplæringsstedet om fordelene ved det å arbeide tverrfaglig med temaet. Et annet eksempel er fra arbeid med temaet bærekraft. Slik beskrives det tverrfaglige arbeidet i rapporten fra opplæringsstedet: «I bærekraftutøkene jobbet vi med samme tema i alle fag og i alle timer, dette gjorde at elevene så hvordan de forskjellige begrepene og fagene hang sammen. At en spørreundersøkelse kunne gjøres om til statistikk f.eks., og at man trengte norsk for å lage spørreundersøkelsen og beskrive resultatet. De oppdaget også hvor mye de måtte lese for å hente ut informasjon. Med slike tverrfaglige arbeidsmåter møter deltakerne samme tema i flere ulike sammenhenger, noe som åpner for større tilgang til relevante ord og begreper og bedre forståelse av temaet.»

Lærere forteller at de har positive erfaringer med å trekke «norskfaget» inn i de andre fagene. En lærer uttalte: «Prosjektet hjalp meg å sette mer fokus på lesing i matematikk. Dette er viktig, spesielt når vi jobber med forståelsen, ikke bare i tekstoppgaver, men ellers i all regning.» Ved en annen skole sier de at de har valgt å ha fokus på begrepslæring, sjangertrekk og grammatiske strukturer i ulike tekster, uansett hvilket fag de har undervist i. Ved å jobbe med fagtekster i for eksempel naturfag og samfunnsfag på denne måten, opplever de at det blir enklere for deltakerne å forstå innholdet og lettere å tilegne seg ny kunnskap. Dette mener de er nødvendig for å spare tid. For å kunne nå alle kompetansemålene, er det viktig å arbeide med språklige strukturer og tekstoppygging også utenom norsktimene.

Lærerne opplever at sirkelen for undervisning og læring er godt egnet som hjelpemiddel for systematisk og eksplisitt undervisning og for å utvikle deltakernes fagkunnskaper og gi dem støtte i lesing og skriving av tekster. Skolene har erfaringer med å bruke modellen på alle moduler og i alle fag, og de opplever at modellen er godt egnet for temabasert og tverrfaglig undervisning. En lærer uttrykker at bruken av modellen gjør planleggingen av undervisningen lettere, selve undervisningen bedre og tilbakemeldingene til deltakerne blir tydeligere. Et annet opplæringssted skriver: «Vi synes det har fungert godt å bruke sirkelen for undervisning og læring, fordi den kan brukes som et verktøy i alle fag. Det systematiske arbeidet gjør det gjenkjennbart for deltakere og skaper forutsigbarhet og sammenheng mellom fagene.» En uttrykker at arbeid med sirkelen gir en tydelig og fin måte å veilede på, og at det gir deltakerne trygghet i å skrive på egen hånd.

Lærerne uttrykker at de i større grad har erfart at ny kunnskap må bygge på det deltakerne har med seg fra før. Det er en fordel å trekke inn deltakernes tidligere kunnskaper og erfaringer. Det kan gi flere innfallsvinkler til et tema og åpne for nye perspektiver. Flere nevner fordeler ved å la deltakerne dra nytte av morsmålet i opplæringen. Da er det viktig å legge til rette for bruk av morsmålet og eventuelt andre språk, for eksempel i samtaler deltakerne imellom. Dette kan bidra til at de lettere får aktivisert forkunnskapene sine. Som en av lærerne uttrykte det: «Jeg har blitt mye mer bevisst på å bruke deltakernes hele språklige repertoar».

Erferinger og resultater for deltakere

Lærerne som deltok i prosjektet, erfarte at deltakerne fikk godt læringsutbytte ved å arbeide med lesing og skriving på tvers av fag. Arbeid med samme tema i ulike fag ga deltakerne flere innfallsvinkler til temaene og ga mulighet for repetisjon av fagstoffet. Dette førte til at deltakerne opplevde undervisningen som helhetlig, og de fikk god faglig forståelse. Lærerne så også at tilpasset og mye støtte i oppstartsfasen med et nytt arbeid ga deltakerne trygghet og dermed bedre læringsutbytte. De mente også at de som deltok i dette prosjektet, skrev bedre tekster enn det lærerne hadde erfart tidligere. I rapportene vises det til eksempler på at skriveferdighetene ble utviklet ved at opplæringen var relatert til de ulike fasene i sirkelen for undervisning og læring, og ved at det ble arbeidet eksplisitt med ulike sjangre.

Lærere mener dessuten at de kan spore at deltakerne har fått økt bevissthet om selve læringsprosessen. En forteller at de mener å «se at deltakerne har fått en økt forståelse for hvor viktig det er å lære ord/begreper som er knytte til de ulike fagene. Spesielt i matematikk kan vi se at flere og flere skjønner at matematikk også består av mange og viktige ord, ikke bare ferdigheten å kunne regne». Det pekes også på at graden av refleksjon eller muligheten for å uttrykke denne på norsk, synes å øke etter hvert som deltakerne kommer på høyere moduler.

Endring av praksis på lærernivå

Endringer av praksis på lærernivå omhandler de endringene som har skjedd i den enkelte lærers praksis. Flere av endringene vi kan lese av rapportene, gjelder for flere av lærerne som deltok i prosjektet. En av lærerne som deltok hadde denne betraktningen: «Prosjektet har helt klart endret undervisningen min. Jeg synes sirkelmodellen gir meg en trygghet når jeg planlegger, underviser og også når jeg veileder elevene i arbeidet deres. Men jeg har jo kommet inni mitt eget spor, min egen

måte å praktisere modellen på. Det er lite sannsynlig at en annen som bruker samme modell vil ha "lik" undervisning som min. Derfor tror jeg at sirkelmodellen et er et pedagogisk verktøy man alltid har noe å lære av, der den som bruker det alltid vil ha mulighet til å se nye ideer for undervisningen.» Et annet viktig moment som framkommer, er at sirkelen for undervisning og læring gir rom for variasjon og for læreres individuelle utforminger og tilpasninger. Gjennom prosjektene har vi fått tilbakemeldinger om at lærerne opplever at de jobber mer bevisst med arbeidsmåter som bidrar til deltakernes utvikling av fagspråk. Eksempler på dette er at lærerne beskriver hvordan de gjennom å arbeide med førforståelse, dekonstruksjon av tekster og støtte i skriveprosessen kan gi bedre hjelp til deltakerne. De beskriver også at det er mulig å ha nytte og glede av sirkelmodellen på ulike nivåer. En lærer uttaler: "Jeg jobber også en del med systemisk funksjonell lingvistikk, selv om jeg mangler en hel del kompetanse på området, bruker jeg det jeg har fanget opp." Læreren beskriver hvordan lærere i alle fag kan bidra til å gjøre deltakerne oppmerksomme på språklige særtrekk som igjen kan være en hjelp når deltakerne selv skal skrive tekster. Lærerne nevner også at ved å arbeide på tvers av fag, har de et mer tverrfaglig fokus i tilbakemeldingene til deltakerne.

Endring av praksis på organisasjonsnivå

Lærerne opplevde at arbeidet med lesing og skrivning på tvers av fag ga gode resultater på deltakernivå. Lærerne ble motivert til å lage temaplaner, og semesterplanene ble mer tverrfaglige enn før de startet utviklingsarbeidet. En av skolene skriver at de nå lager to årsplaner. De lager et årshjul der de har ulike tema, og årsplaner for hver modul, der de setter inn kompetansemålene for de ulike fagene. En skole har prøvd å parallell-legge timer i ulike fag. En av skolene mener de er blitt flinkere til å se muligheter når det gjelder å koble temaer sammen på tvers av fag. Det innebærer samarbeid og planlegging, noe som tar tid. Samtidig rapporterer flere opplæringssteder at de opplever de får mer tid og ro ved å jobbe tverrfaglig.

Lærerne forteller at arbeidet med utviklingsprosjektet har ført til mer samarbeid og erfaringsutveksling. Ved at hele personalet har hatt fokus på lesing og skrivning i alle fag og på tvers av fag, har flere opplevd det som berikende, og det har ført til gode faglige diskusjoner og refleksjon rundt egen praksis. Et av voksenopplæringsstrene skriver i sin rapport: «Selv om flere av lærerne hadde jobbet etter sjangerpedagogikken fra før, var det nyttig å få mer konkrete metodiske rammer og kunne jobbe mer bevisst tverrfaglig ut fra de fastsatte rammene. Lærerne har fått et felles ståsted, økt forståelse for begrepsopplæring, og det å jobbe tverrfaglig.» Her kommer verdien av å ha et felles utviklingsprosjekt til uttrykk. Å sette av tid til et felles prosjekt over tid kan gi bedre systematikk i f.eks. utprøvingen av en metode som sirkelen for undervisning og læring. Felles rammer for alle lærerne gir en kollektiv utprøving som kan føre til økt forståelse og bevissthet. Igjen kommer også viktigheten av tverrfaglighet til uttrykk. Å arbeide med lesing og skrivning på tvers av fag oppleves som riktig, og det gir deltakerne en mer helhetlig opplæring.

Voksenopplæringene som deltok i prosjektet, har erfart at sirkelen for undervisning og læring er en egnet modell for å arbeide effektivt og målrettet med lesing og skrivning på tvers av fag. De opplever at modellen er godt egnet til bruk overfor voksne minoritetsspråklige deltakere i alle fag og på alle moduler. Det er en modell som kan brukes fleksibelt, og den gir rom for å tilpasse opplæringen til den enkelte deltaker. Flere peker på at det kan være en utfordring at det tar tid å arbeide med

sirkelmodellen. Et av opplæringsstedene beskriver det slik: "Vi har erfart at det tar lang tid om man skal jobbe grundig og komme gjennom alle fasene i sirkelen for undervisning og læring. Dette kan være en utfordring, da det er mange kompetansemål i FVO man skal igjennom i løpet av en begrenset periode." Likevel konkluderer læringsstedene med at det er en god modell som de vil anbefale til andre.

7.Vurdering av måloppnåelse i prosjektet

Bakgrunnen for arbeidet med FVO og med dette utviklingsprosjektet er å komme fram til praksis som gir minoritetsspråklige voksne deltakere raskere vei inn i arbeidet eller til videregående skole. Et uttalt mål fra Kompetanse Norge for de deltakende opplæringsstentrene var at lese og skriveopplæringen i fagene skulle målrettes og effektiviseres. Slik voksenopplæringene operasjonaliserte dette målet, dreide utviklingsarbeidet seg om å ta i bruk metoder som kan bedre deltakernes resultater og gjøre dem til bedre lesere og skrivere i alle på fag og bedre de faglige resultatene deres. For å tilpasse opplæringen til voksne deltakere fra språklige minoriteter, var det også et uttalt ønske å komme fram til metoder som bidrar til differensiering i undervisningen. Når det gjaldt organisering av det pedagogiske utviklingsarbeidet, skulle det involvere alle lærere. Opplæringsstedene beskrev det som et mål om å utvikle en felles praksis og framstå som et enhetlig kollegium.

NAFO har fulgt arbeidet ved de fire opplæringsstedene med interesse og vil her komme med noen betraktninger knyttet til måloppnåelse i prosjektet.

Arbeidsmåter i lesing og skriving på tvers av fag

De fire opplæringsstedene i prosjektet har alle ønsket å finne fram til arbeidsmåter der de kan arbeide målrettet med lesing og skriving på tvers av fag. Deltakerne i voksenopplæringene er en svært sammensatt gruppe, og lærerne i prosjektet ønsket å finne arbeidsmåter som kunne tilpasses den enkelte deltaker. I løpet av prosjektet har skolene prøvd ut ulike arbeidsmåter og tilpasset dem til de ulike modulene i forsøket for dermed å legge til rette for best mulig utbytte for den enkelte deltaker.

Tverrfaglig undervisning

Opplæringsstedene har erfart at det å arbeide tverrfaglig har vært gunstig for deltakerne. Lærerne opplever at deltakerne har utbytte av å møte ord og begreper i flere sammenhenger, og at det øker forståelsen. Å arbeide med et tema i flere fag gir deltakerne ulike perspektiver og innganger inn i temaet, og det gir bedre tid til å kunne gå i dybden på et tema.

Voksenopplæringene anbefaler at norsklærerne trekker materiale fra andre fag inn i norskundervisningen, og de mener det er viktig å arbeide med språk i andre fag enn norsk. Lærerne ved opplæringsstedene har også erfart nytten av å arbeide med de grunnleggende ferdighetene på tvers av fag for å øke deltakernes lese- og skriveferdigheter.

Det er kjent at det kan ta tid for voksne deltakere å fullføre et utdanningsløp. Mange lærer seg andrespråket relativt raskt slik at de kan fungere godt i hverdagen, men det kan ta relativt lang tid å tilegne seg fagspråk på et andrespråk. Det kan ta kortere tid når en arbeider med språket også i

andre fag enn norsk. Å arbeide med språk i fagene handler om å kombinere språk og fagopplæring. Det vil si å lære seg det språket som faget krever, både begreper, fagtermer og relevante språklige strukturer. For læreren vil det innebære å gi kognitivt krevende oppgaver, samtidig som de gir tilpasset og nødvendig støtte. Opplæringsstedene som har deltatt i prosjektet, erfarte nytten av å arbeide med temaer der deltakerne møter de samme ordene og begrepene mange ganger i forskjellige situasjoner og faglige sammenhenger og i ulike språklige kontekster. De peker på nødvendigheten av at deltakere får arbeide med samme tema på flere måter og på tvers av fag over lengre tid.

Vi ser av erfaringene fra opplæringsstedene i prosjektet at tverrfaglig undervisning kan bidra til en effektiv opplæring knyttet til lesing og skriving.

Sirkelen for undervisning og læring

Alle skolene har prøvd ut og gjort sine erfaringer med bruk av sirkelen for undervisning og læring. Lærerne erfarer at bruk av modellen har tilført undervisningen en systematikk som bidrar til mer helhetlig tilnærming i arbeidet med lese- og skriveferdigheter. De mener at modellen er et godt verktøy for å gi deltakerne god, målrettet og systematisk undervisning og opplever at bruken av modellen bidrar til å gi deltakerne god støtte i læringsarbeidet. Når nytt fagstoff skal læres, er det nødvendig at deltakerne får ta sine tidligere kunnskaper i bruk. En måte for å skape bro til det de kan fra før, er å la dem bruke morsmålet til innhenting av kunnskaper, for eksempel på nett og i samarbeid med andre med samme språk. Skolene i prosjektet forteller om positive erfaringer med å legge til rette for at deltakerne får benytte hele sitt språklige repertoar, det kan dreie seg om flere språk i tillegg til morsmålet.

Vi har tidligere i rapporten redegjort for sjangerpedagogikk og sirkelen for undervisning og læring. Voksenopplæringene har erfart at den måten å arbeide på som en finner i denne didaktiske modellen, er nyttig både for deltakere og lærere. De ulike fasene i modellen tar for seg sider ved undervisningen som er særlig viktige å ivareta når en skal gi en god, systematisk og effektiv opplæring for voksne andrespråksinnlærere. Sirkelen for undervisning og læring kan tilby en overordnet tenkning i planlegging og gjennomføring av undervisningen selv om man ikke anvender modellen fullt ut. Den er et egnet verktøy for deltakere som skal lære både språk og fag, og den kan brukes i alle fag og på alle moduler. Læreren kan velge å arbeide med alle eller noen av fasene i en periode.

Opplæringsstedene peker på betydningen av at læringsfellesskapet og læreren anerkjenner deltakernes språklige repertoar og gir dem mulighet til å bruke sine tidligere språklige erfaringer i læringsprosessen. Flere språk kan tas i bruk selv om læreren ikke kjenner de ulike språkene i klassen. Ofte er det deltakere med samme morsmål i klassen som kan ha utbytte av å snakke sammen om fagstoff. Å bruke morsmålsassistenter eller språkhjelpere (for eksempel deltakere som har kommet lengre i sin utvikling av norskkompetanse) er gunstig for å bygge bro mellom morsmål og norsk.

NAFO ser at opplæringsstedene har hatt god nytte av å sette seg inn i sjangerpedagogikk og sirkelen for læring. Vi ser også at de i løpet av prosjektperioden ble mer opptatt av viktigheten av å ta i bruk deltakernes morsmål.

Bedring av deltakeres resultater

De fire voksenopplæringsstedene ønsket alle å bedre deltakernes resultater. Det gjaldt både deres lese- og skriveferdigheter og deres faglige resultater. Alle skolene erfarte at utviklingsprosjektet førte til bedre utbytte for deltakerne. Det er likevel ikke lett å peke på at det skyldes utelukkende dette arbeidet. Det pedagogiske utviklingsarbeidet startet høsten 2018 og ble avsluttet våren 2020. Den siste våren ble spesiell med stengte skoler, og prosjektet ble dermed avsluttet tidligere enn forventet. Prosjektet har ikke hatt rammer for å kunne sammenligne grupper. Det har for eksempel ikke vært noen mulighet for sammenligning av grupper som har benyttet sirkelen for læring og undervisning, og grupper der en ikke har anvendt denne pedagogikken. Det er heller ikke foretatt etterprøvbare tester av leseferdigheter før og etter prosjektet. Resultatene som beskrives, er basert på lærernes observasjoner og erfaringer. Basert på lærernes rapporter kan det være grunn til å anta at utviklingsarbeidet har bedret deltakernes resultater. Det er også grunn til å anta at arbeidet kan ha overføringsverdi til andre voksenopplæringer som arbeider med forberedende grunnskoleopplæring. For øvrig vil det være interessant om arbeidet kunne følges opp slik at man får mer kunnskap om hvordan en kan arbeide med lesing og skriving på tvers av fag for å utvikle voksne minoritetsspråklige deltakeres språklige og faglige ferdigheter.

Erfaringsdeling og samarbeid

Det var en forutsetning for deltakelse i prosjektet at alle lærerne skulle være involvert i utviklingsarbeidet. For voksenopplæringenes del var det i tillegg et ønske om at prosjektet skulle bidra til å utvikle en felles praksis, og at lærerne skulle framstå som et enhetlig kollegium. Læringsstedenes rapporter viser at prosjektet har ført til verdifull erfaringsdeling og refleksjon. Et felles prosjekt og felles kompetanseheving ser ut til å skape engasjement. Avsatt tid til arbeidet med prosjektet kan se ut til å være avgjørende. Likedan tillit og involvering fra ledelsens side.

I dette prosjektet har lærerne sett verdien av å arbeide med tverrfaglig undervisning. For å få det til har de samarbeidet på tvers av fag, planlagt tverrfaglig temaer og utvekslet erfaringer. De har også utarbeidet timeplaner og årsplaner som gjør det enklere å samarbeide og få til felles opplegg.

Etter det vi erfarer, har utviklingsarbeidet ved de fire opplæringsstedene bidratt til økt grad av felles praksis.

8. Anbefalinger

Skolene har utviklet sin praksis ved å prøve ut og evaluere arbeidsmåter knyttet til utvikling av lese- og skriveferdigheter på tvers av fag. Lærerne har hatt mulighet til å støtte og gi tilbakemeldinger til hverandre i denne prosessen, noe som har ført til endringer i lærernes praksis og økt samarbeid og bevissthet knyttet til arbeid med lese- og skriveferdigheter.

NAFO ønsker å trekke frem noen elementer som ser ut til å ha hatt positiv innvirkning på lærernes arbeid med ferdigheter knyttet til lesing og skriving, og som kan være relevant for flere skoler.

Forankring i personalet har vært viktig på alle skolene. Alle lærerne har hatt mulighet til å delta i kompetansehevingen tilknyttet prosjektet, og fått økt kunnskap om utvikling av skriftlige ferdigheter.

Lærerne er blitt utfordret til å se arbeid med lese- og skriveferdigheter i sammenheng med sitt eget fag. Involvering av hele personalet har ført til faglige samtaler knyttet til et felles arbeid og utvikling av egen praksis. Gjennom dette samarbeidet har lærerne også sett muligheter, blant annet for å lage undervisningsplaner der fagene sees i sammenheng, og med oppgaver som legger til rette for at deltakerne må bruke kompetanse og arbeidsmåter fra flere fag.

På bakgrunn av erfaringer fra dette prosjektet vil NAFO komme med noen anbefalinger for kollektiv læring i utvikling av god praksis. I arbeid med et felles utviklingsprosjekt er det vesentlig at ledelsen er involvert i utviklingsarbeidet, og at kollegiet opplever tillit fra ledelsen. Alle lærere bør delta i arbeidet slik at prosjektet kan gi mulighet for felles praksis. Det er viktig at det settes av god, fastlagt tid til samarbeid, planlegging og erfaringsdeling. Det må også legges til rette for refleksjon i lys av anerkjent og aktuell teori over hva som er gode metoder i undervisningen. Midt i prosjektperioden kan det være nyttig med en presentasjon av arbeidet og eventuelle delprosjekter. Det kan være en fordel å ha ekstern veiledning. Den eller de som veileder, må ha god anledning til å bli kjent med utviklingsarbeidet ved den lokale enhet for å kunne gi veiledning og kompetanseheving i tråd med behovet. Ekstern oppfølging etter at prosjektperioden er over, vil øke muligheten for at prosjektet blir implementert ved læringsstedet.

Skolene har god erfaring med å bruke sirkelmodellen for undervisning og læring med målgruppen. NAFO mener at bruk av modellen kan bidra til en systematisk tilnærming til utvikling av fagspråk og fagkunnskaper. Den tar utgangspunkt i å gå fra det kjente til det ukjente og kan tilpasses nivå og fag. Ved å bruke sirkelen kan læreren legge til rette for egnet støtte for læring, både med bruk av modelltekster og skriverammer, og det legges til rette for gradvis utvikling av faglige ferdigheter gjennom samarbeid og samhandling. Samtidig gir det god anledning til å anerkjenne og ta i bruk deltakernes morsmål i læringsarbeidet. Erfaringene fra prosjektet viser at deltakerne har behov for eksplisitt undervisning knyttet til lesing og skriving, og det er en fordel med forutsigbare strukturer for gradvis å kunne utvikle sine ferdigheter. Metodikken som ligger til grunn for sirkelen for undervisning og læring, er en arbeidsmåte som ser ut til å være godt egnet for å gi målrettet og effektiv undervisning i lesing og skriving på tvers av fag for deltakergruppen som får opplæring i FVO. Bruk av sirkelen gir et felles utgangspunkt og ansvar for opplæring i grunnleggende ferdigheter i alle fag, jf. læreplanene for Forsøksordningen med forberedende voksenopplæring.

Og helt til slutt

Gjennom arbeidet med det pedagogiske utviklingsarbeidet har de fire voksenopplæringene kommet fram til god praksis der undervisning i lesing og skriving i fagene er eksplisitt. Kunnskap om denne praksisen vil kunne ha overføringsverdi til andre voksenopplæringer.

Alle prosjektene har bidratt til erfaringsdeling på regionale samlinger der prosjektene ble presentert. I forberedelsene til disse samlingene brukte voksenopplæringene anledningen til å spisse sitt prosjekt for så å formidle sitt utviklingsarbeid til andre voksenopplæringer som er med i FVO forsøket. Slik NAFO ser det, har prosjektene ført til kollektiv profesjonsutvikling ved lærestedene. Videre vil det være opp til hvert enkelt lærested å videreføre og implementere det gode arbeidet som er gjort i prosjektperioden.

Litteratur

Halliday M.A.K. (1978). *Language as a social semiotic*. London: Edward Arnhold.

Håland, A. (2018). Hvordan samtaler lærer og elever om modelltekster? Et bidrag til modelltekstdidaktikken. *Acta Didactica* 12(1), DOI: 10.5617/adno.4820

Johansson, B. og Sandell Ring, A. (2019). *Låt språket bära - genrepedagogik i praktiken*. Studentlitteratur AB. (1. utgave Hallgren & Fallgren Studieförlag 2010).

Kulbrandstad, L.I. (2018). Flerspråklige elever møter skolens tekstunivers. Å utvikle literacy på andrespråket. I Gujord, A-K.H. & Randen, G.T. (red.) *Norsk som andrespråk. Perspektiver på lesing og skriving*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Svendsen, B.A. (2018). Sosiokulturell andrespråkslingvistikk. I Gujord, A-K.H. & Randen, G.T. (red.) *Norsk som andrespråk. Perspektiver på lesing og skriving*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Vygotsky L. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge M.A: Harvard University Press.